

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

V međunarodni naučni skup
Zlatibor 24-27. septembar 2011.

University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation

5th International Scientific Conference
Zlatibor 24-27. September 2011.

SPECIJALNA EDUKACIJA
I REHABILITACIJA *danas*
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION *today*

zbornik radova
proceedings

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

V međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

The Fifth International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Zlatibor, September, 24-27. 2011.

**Zbornik radova
Proceedings**

Beograd, 2011.

Belgrade, 2011

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY

Zbornik radova
Proceedings

V međunarodni naučni skup
The Fifth International Scientific Conference
Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

Izdavač/Publisher:

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
Visokog Stevana 2, 11 000 Beograd
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača/For publisher:

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici:

Prof. dr Nenad Glumbić, Doc. dr Vesna Vučinić

Štampa/Printing:

AKADEMIJA

Beograd

Tiraž/Circulation: 300

ISBN

ŠKOLSKE DIPLOME DANAS: ASPIRACIJE I REALIZACIJE¹

Mirko Filipović

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerziteta u Beogradu

Rast značaja školskih diploma za alokaciju pojedinaca na tržištu rada jedan je od dubokih trendova evropskih društava nakon II svetskog rata. Školski sistem reagovao je na njega snižavanjem barijera za ulazak u sve nivoe obrazovanja iznad obaveznog. Nakon nekoliko decenija u kojima je postojao paralelizam strukture školskih diploma i strukture radnih mesta, nastupa inflacija diploma koja je značila i njihovu devalorizaciju na tržištu rada. U uslovima strukturalne krize značaj pripisanih obeležja individua jača, a značaj ličnog postignuća opada, što dovodi u pitanje legitimacijsku osnovu savremenih društava kao demokratskih sistema jednakih šansi.

Ključne reči: Ekspanzija školstva, infacija diploma, društvene klase, postignuće, radna mesta

Rastući značaj škole za alokaciju individua na tržištu rada jedno je od dubokih obeležja evropskih društava nakon II Svetskog rata.

Sa jedne strane, već u prvim posleratnim godinama, odgovorni za ekonomsku politiku jasno formulišu potrebu za što kvalifikovanijom radnom snagom koja bi bila sposobna da modernizuje privredu svake zemlje pojedinačno i učini je konkurentnom na svetskom tržištu. Japanski i nemački modeli ubedili su sve privredne aktere u pertinentnost američke teorije o ljudskom kapitalu: obrazovanje je istovremeno i globalni faktor ekonomskog rasta i rentabilna investicija na individualnom planu (jer posredstvom povećanja produktivnosti vodi ka većem opštem društvenom bogatstvu i većim individualnim prihodima)².

Sa druge strane, ciljevima ekonomske prirode pridružio se još jedan, demokratski inspirisan: generalizacija školovanja na sve ljude trebalo je da promovise jednakost šansi, smanjujući rascep između proklamovanog ideala i društvene segregacije koja se ostvarivala u samoj školi (različito školovanje za različite društvene klase).

U ovim društvima koja ubrzano napreduju tokom „trideset slavnih godina“, školovanje dece, što duže i što bolje, postalo je efikasan odgovor na generalizovani zahtev za društvenom promocijom. A sa ekonomskom krizom započetom naftnim „šokovima“ 70-tih u svim društvenim sredinama definitivno se uvrežila ideja da je pretnja degradacije uslova života i rada i pretnja nezaposlenosti utoliko manja ukoliko je čovek školovaniji. Ovo opšte uverenje je potvrđeno u realnosti: stope nezaposlenosti pravilno rastu ukoliko se silazi od najviših do najnižih školskih diploma.

¹ Ovaj rad je nastao u okviru projekta „Unapređenje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja u procesima modernizacije Srbije“ (ev. br. 47008) čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

² Prema proračunu Baudelota i Estableta, državni kapital uloženi u školovanje generacije rođene 1968. (po učeniku) bio je u Francuskoj, na primer, 5,2 puta veći (u konstantnim francima) od onog uloženi u generaciju rođenu 1940, dok se porodično investiranje uvećalo za 3,8 puta. Danas je jedan tridesetogodišnjak „nosilac intelektualnog i ljudskog kapitala“ po veličini uporedivog s onim koji je prosečno francusko domaćinstvo akumuliralo u materijalnim dobrima – stan, akcije, polise osiguranja... (Posmatrane su samo osobe stare 30 godina, u svakoj godini od 1968-1998, dakle 30 generacija tridesetogodišnjaka.) Vid. C. Baudelot, R. Establet, Avoir trente ans en 1968 et 1998, Seuil, Paris 2000., p. 102-104.

Svi ovi zahtevi vodili su kontinuiranoj ekspanziji školskih sistema, porastu nivoa školovanosti stanovništva i porastu broja diploma.

Da bi se razmotrila evolucija „instrumentalne“ vrednosti školskih diploma (naime, njihove „isplativosti“ na tržištu rada), neophodno je ispitati evoluciju dve veličine: strukture diploma sa jedne strane, i strukture radnih mesta (zaposlenja) sa druge. Kratka analiza koja sledi odnosi se na Francusku, za period od poslednjih tridesetak godina na kraju 20. veka, ali sve razvijene industrijske zemlje pokazuju sličan obrazac odnosa između ekspanzije školovanja i razvoja strukture radnih mesta.³

Prvi opšti nalaz je – paralelizam krivih: diplome i zaposlenja evoluiraju u istom smeru, i istim korakom. Ali, dok se na vrhu vidi snažnija i paralelna evolucija (uspinjuće krive) diploma jednakih fakultetskoj (*licence*) ili viših od nje i radnih mesta u kategoriji „više upravno i stručno osoblje“ (*cadres supérieurs*), u dnu se vidi silazeća kriva za one bez diploma i – paralelna kriva radnih mesta za nekvalifikovane radnike.

S jedne strane, dakle, „s sofistifikacija i intelektualizacija“ proizvodnog aparata ima pandan u evoluciji nivoa školovanja. Diplome koje označavaju dovršeno univerzitetsko obrazovanje (*licence* i više diplome) su se 1998. utrostručile u odnosu na 1968. U međuvremenu nastale nove diplome (nivo BAC+2), imale su još veću ekspanziju (7 puta ih je više kod muškaraca, 6 puta više kod žena). Godine 1998. već 43% tridesetogodišnjaka ima diplomu jednaku maturi ili višu. (Baudelot 2000:100-104)

Na ovoj opštoj slici gde odnos dve strukture u osnovi karakteriše „regulacija“, pojavljuju se, međutim, neke neravnoteže. Počev od 1977. godine broj radnih mesta u kategoriji *cadres supérieurs*, koja zauzimaju žene, smanjuje se u odnosu na broj žena koje imaju fakultetsku diplomu, dok za muškarce ista situacija nastaje nešto kasnije, 1994. Ovo znači da je sve veća frakcija visokoškoloranih (pre svega žena) osuđena da prihvati poslove za koje se zahteva niža kvalifikacija od one koju poseduju.

Odnos između ukupnog broja diploma viših od mature i broja radnih mesta u široj kategoriji *cadres* (koja, osim višeg, obuhvata i upravno-stručno osoblje srednjeg nivoa – *cadres moyens*) nešto je povoljniji, ali i on se vremenom pogoršava (naročito kod žena, počev od 1991. godine, a kod muškaraca oko 2000).

Na drugoj strani, smanjenje broja ljudi koji iz školskog sistema izlaze bez ikakve diplome je veoma izrazito, i znak je društva u kome nekvalifikovani manualni poslovi pokazuju tendenciju nestajanja. Dok je 1969. godine 50% muškaraca i čak 60% žena izlazilo iz škole bez ikakve diplome (ili samo sa sertifikatom o završenoj osnovnoj školi), 1998. te proporcije su 21% za muškarce i 19% za žene. Ali njih je još uvek više od broja radnih mesta za koja se ne traži nikakva školska kvalifikacija.

Dakle, kada se razmišlja u kategorijama prilagođenosti školske „ponude“ – „tražnji“ na tržištu rada, jasno se uočavaju: postepena „erozija dobiti“ od najviših školskih diploma, čista degradacija diploma jednakih maturi ili nižih od nje⁴, i jako pogoršana situacija za one bez ikakvih školskih diploma.

Dok se 1969. sa diplomom nižom od BAC moglo postati *cadre*, iako izuzetno, danas je to apsolutno nemoguće. (Chauvel 1998) Tek diploma BAC+2 daje realne šanse za taj

³ Vid. Breen, R., *Social Mobility in Europe*, Oxford, Oxford University Press 2004.

⁴ To su diplome srednjeg stručnog obrazovanja CAP (Certificat d'aptitude professionnelle), BEP (Brevet d'education professionnelle) i svedočanstvo o završenoj osnovnoj školi.

status.⁵ Aspiracija ka tom statusu je, međutim, generalna, i zapravo predstavlja „motor školskih strategija“ porodica iz svih društvenih sredina.

Diplome jednake maturi ili niže su u poslednjih tridesetak godina 20. veka potpuno devalvirane na tržištu rada. Njihovim nosiocima zatvorena su oba izlaza ka društvenoj promociji – i pristup statusu kadra, i pristup nezavisnim profesijama. Ogromna većina nosilaca ovih diploma nalazi se danas upravo u onoj situaciji koju su želeli da izbegnu: službenička zaposlenja u administraciji ili trgovini, mesta KV ili NKV radnika ili, sve češće – nezaposlenost.⁶

Najzad, analize pokazuju kontinuirani rast nezaposlenosti za sve nivoe diploma i za svaku generaciju diplomaca u posmatranom periodu. Ali i diskriminativni karakter dostignutog nivoa formalnog obrazovanja se stalno potvrđuje: proporcija nezaposlenih (gotovo) pravilno opada sa porastom nivoa diplome. Dakle, u skladu sa porodičnim očekivanjima i “obrazovnim strategijama” roditelja i đaka, više diplome jesu efikasna, iako ne apsolutna zaštita od nezaposlenosti.

Devaluacija diploma u kaskadama prinuđuje mlade da se školuju sve duže. Racionalno je akumulirati školske diplome i titule, jer iako je jedna diploma devalvirana, ona je to u manjoj meri nego sledeća, neposredno niža. Ovde je reč o fenomenu koji R. Boudon naziva *un effet pervers*: neželjeni makrosocijalni efekat (devalorizacija diploma) generisan je akumulacijom individualnih racionalnih strategija usmeravanih interesom svakoga da se što bolje “plasira”. Sve dok globalno kretanje – opadanje vrednosti diploma na tržištu rada – koegzistira sa relativnom dobiti na individualnom planu, podstaknuta je tražnja za školovanjem, koja sa svoje strane opet održava fenomen na koji se adaptira, prema “logici perverzних efekata”.

Kao i školski uspeh, i uspeh u “pregovaranju o vrednosti diplome” na tržištu rada jako varira prema društvenoj sredini porekla. Generalno uzev, deca iz “favorizovanih” sredina, uz jednaku diplomu, bolje se plasiraju na tom tržištu. Ti dispariteti postaju vidljivi kada se uporede tridesetogodišnjaci – deca *cadres* i deca radnika u generacijama 1970. i 1998. za sve tipove diploma. (Baudelot 2000:137-139)

Rastuće neslaganje između nivoa aspiracija i realnosti dobijenog zaposlenja izražava se, na planu pojedinca, kroz procese lančanog deklasiranja koje proizilazi iz oštre konkurencije među diplomama, a na društvenom planu – kroz osetno opadanje društvene efikasnosti i ekonomske rentabilnosti školskog sistema. U oba slučaja, ista logika je na delu: logika “opadajućeg učinka” individualnih i kolektivnih napora uložениh u obrazovanje. Danas treba uložiti više napora – da bi se dobilo manje!

Generalizujući se, deklasiranje više ne pošteduje nikoga i nijedan nivo diplome. Konkurencija takođe: ona najpre međusobno suprotstavlja nosioce iste diplome, tako da se višak nezaposlenih presipa na dole, i tu konkuriše onima koji za taj (niži) nivo poslova imaju odgovarajuće diplome (dakle, na njihovom „sopstvenom“ tržištu rada). Ovaj fenomen je posebno vidljiv u privrednim sektorima u punoj ekspanziji: trgovina u tržnim centrima i supermarketima, restorani „brze hrane“, brojni i raznovrsni poslovi na određeno vreme (*part-time jobs*).

Agencije za nalaženje ovakvih poslova prioritetno regrutuju upravo visokoobrazovane. Poslodavci veoma dobro razumeju kako i koliku ekonomsku korist mogu da izvuku iz takve

⁵ Uskoro će i posjednici ovih diploma imati čak 50% šansi da se zaposle kao službenici ili radnici. Skorašnje istraživanje „situacije“ studenata sa diplomom BAC pokazalo je da je više od jedne trećine našlo posao službenika. (Duru-Bellat 2006: 28)

⁶ Vrednost nivoa BAC na tržištu rada danas se toliko “istopila” da predstavlja ekvivalent nekadašnjog BEPC na tržištu rada iz 1969. uz čak veću stopu nezaposlenosti (10% muškaraca, 11% žena). Nivo CAP pokazuje, unutar celine diploma “BAC i niže” najveću “rezistentnost”. Ova klasična radnička diploma jednako štiti od nezaposlenosti kao BAC (10% nezaposlenih muškaraca sa CAP, 11% žena).

radne snage a „kadrovici“ (danas *Human Resource Managers*) izjavljuju da su nove prakse zapošljavanja, koje karakteriše „fleksibilnost, mobilnost i nestabilnost“, zapravo, „vesnici“ sjajne budućnosti društva koje će se, jednom za svagda, osloboditi „nesreća“ anahrone *well fair state* politike garantovanog i stabilnog zaposlenja, koja je (navodno) kočila ekonomski progres zemlje.

Pritisak ekonomskog i društvenog konteksta je toliko jak, nužnost da se po svaku cenu nađe posao da bi se došlo do sredstava za nastavak studija ili preživelo čekajući „pravi“ posao je toliko imperativna da druge mogućnosti postaju za ove ljude – nezamislive. Distorzije između evolucije diploma i evolucije radnih mesta u realnoj svakodnevnici doživljavaju se kao razočaranja i gubitak iluzija – utoliko okrutnije ukoliko su uloženi naponi i verovanja u promocione „vrline“ školovanja bili veći, a nada u socijalnu promociju topi se uporedo sa „akumulacijom“ sitnih deklasiranih poslova (ili pak stažiranja koja se nisu okončala zapošljavanjem, a koja su postala gotovo neophodan „dodatak“ školskom obrazovanju).⁷

Ostajući na nivou razmatranja „instrumentalne“ vrednosti diploma, danas možemo da postavimo jedno krucijalno pitanje: da li je bilo racionalno i rentabilno investirati toliko porodične i lične energije i državnog novca u taj poduhvat obrazovanja mladih generacija i da li treba razmišljati o drugačijim putevima ulaska u život odraslih za mlade generacije, na kojima bi mogle da budu izbegnute zamke koje postavlja inflacija diploma?

LITERATURA

1. Baudelot C, Establet R, Avoir trente ans en 1968 et 1998, Ed. du Seuil, Paris 2000.
2. Baudelot C., Benoliel R., Cukrowicz Y., Establet R., Les étudiants, l'emploi, la crise, L' Harmattan, Paris 1994.
3. Baudelot C., Gollac M., Travailler pour être heureux?, Fazard, Paris 2003.
4. Boudon, R., L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles, Armand Collin, Paris 1973.
5. Breen, R., Social Mobility in Europe, Oxford, Oxford University Press 2004.
6. Chauvel, L., Le destin des générations, PUF, Paris 1998.
7. Dubet, F., L'école des chances. Qu'est-ce qu'une école juste ?, Seuil, Paris 2004.
8. Dubet, F., Les places et les chances. Repenser la justice sociale, Seuil, Paris 2010.
9. Duru-Bellat, M., L'inflation scolaire. Les désulisions de la méritocratie, Seuil, Paris 2006
10. Duru-Bellat, M., Van Zanten A., Sociologie de l'école, Armand Collin, Paris 2007.
11. Merle, P., La démocratisation de l'enseignement, La Découverte, Paris
12. Filipović, M., Obrazovanje, kognitivne sposobnosti i nejednakost prihoda, Sociologija 4/2001, 331-344

⁷ Baudelot i Gollac ukazuju da, bilo da pokušavaju da se stabilizuju u tim provizornim zaposlenjima ili, pak, nastavljaju da mobilisu rezerve energije u traženje odgovarajućeg posla, ti mladi ljudi pate od „generalizacije traume“ koja se reperkutuje na sve aspekte svakodnevice i vodi u trajnu deregulaciju upotrebe prostora i vremena, gubitak samopoštovanja, rastakanje veza sa drugima, nemoć da se planira budućnost itd. Vid. C. Baudelot, M. Gollac, Travailler pour être heureux, Fazard, Paris 2003.

SCHOOL CREDENTIALS TODAY: ASPIRATIONS AND REALIZATIONS

Mirko Filipović

Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade

The growing importance of school credentials in the process of allocation of the individuals on the job market is one of the major tendencies in european societies after World War II. The school system reacted by lifting barriers for entering into higher levels of the educational system. After a certain period of correspondence between credentials' structure and available jobs' structure, the inflation and devaluation of diplomas on the job market took place. During structural crisis the importance of ascribed attributes have grown which consequently undermined the legitimation basis of modern democratic societies- equal opportunity and personal achievement.

Key words: *school expansion, credentials' inflation, social classes, achievement, jobs' structure.*